

Európa és az Oszmán Birodalom

(Az európai egység gondolat politikai eszmetörténetének kezdetei)

Szinopszis

A könyv az európai egység gondolat 17. századi politikai eszmetörténetével, az államjog és a népjog fejlődésével foglalkozik kora-újkori vallásos, politikai, diplomácia történeti és az utazó irodalom körébe tartozó irodalom alapján. Ennek keretében vizsgálja az Oszmán Birodalom elleni védekező harc megszervezésére vonatkozó terveket is, melyek a korszak központi problémájára keresték a választ. A vizsgált forrásanyagban a Habsburg diplomáciai anyag mellett számos francia dokumentum is található, mivel az Oszmán Birodalom és Franciaország közötti kapcsolatok története fontos helyet foglalt el az európai hatalmi politikában. A kötet azt mutatja be, hogy hogyan sikerült meghaladni a keresztes hadjáratok eszméit és a hitharc gondolatát a 17. századi európai jogállam-szervezési és nemzetközi jogi gondolkodásban, mely szorosan kötődött a világföderáció eszméjéhez. S hogy ennek milyen hatása van a korabeli európai mentalitásra és politikára.

A könyv első fejezete a kereszténység és az iszlám között a keresztes hadjáratok idején született szembenállás jellemzőivel foglalkozik, mely "a török a kereszténység örök hitellensége" toposzban nyert megfogalmazást. A "török a kereszténység örök hitellensége" téveszmében rejlő gondolati tartalom az oszmán kérdés évszázadokra nyúló megoldatlansága miatt emocionális mozgatóerővel rendelkező toposzá rögzült és áthagyományozódott a reneszánsz és a reformáció korára is, amikor az ereje teljében levő hódító Oszmán Birodalommal szembeni védekező harc volt napirenden. Az oszmánok elleni harc megszervezését szorgalmazó tervezetek Dubois tervétől (1306) kezdődően felvetették az európai uralkodók közötti konföderatív államszövetség létrehozásának a szükségességét, melyet az európai országok képviselőiből álló európai tanács irányít az európai szövetségi jog alapján. Mindezt jól tükrözik Pogyebrád György, Luther, Erasmus, Georgieviz, Busbequius, Francois de Lanoue törökellenes tervezetei. Az európai védelmi szövetségről gondolkozva Pogyebrád György megalkotta a föderalista állam elméleti alapjait, Erasmus mindezt kiegészítette a békepolitika és az emberi jogok alapelveivel. Luther pedig a védekező háború kategóriájába sorolta az oszmánok ellen viselt háborúkat.

A második fejezetben annak vizsgálatára kerül sor, hogy hogyan jelenik meg az oszmán kérdés a 17. századi európai - mindenekelőtt a francia - politikai gondolkozásban. Ekkorra az Oszmán Birodalom az európai államokkal létrejött gazdasági, kereskedelmi és politikai kapcsolatai révén már lényegében betagozódott az európai államrendbe. A kutatás azt mutatja, hogy a felfedezések és a kolonizáció első hulláma által okozott nagy társadalmi változások közepette a keresztes hadjáratok eszméi továbbra is éltek és hatottak. Az európai gondolkodók között azonban voltak, akik elleneztek a gyarmatosítást és a kolonizációt. A

feudális dinasztikus területkiterjesztő politika ellenzéke az oszmán kérdést is igyekezett – a sztereotípiákat meghaladva - racionálisan megvizsgálni és értelmezni. Így kerülhetett sor arra, hogy “a török elleni keresztény összefogás” eszméje az európai politikai gondolkodásban újtára indította az államjogi, nemzetközi jogi és népjogi gondolkodást. Mindezt híres Európa egységét szorgalmazó politikai tervezetek, állam és nemzetközi jogi értekezések, a társadalomszervezés kérdéseivel foglalkozó filozófiai esszék bizonyítják. Szerzőik között olyan a kötetben szereplő kiválóságok vannak, mint Crucé, Grotius, Sully, Comenius, William Penn, John Bellers, Saint-Pierre abbé, Leibniz, d’Argenson márki, Hobbes és Locke. Tervezeteik érdekessége, hogy továbbra is az Oszmán Birodalommal szembeni védekező harc keretei között vázolták fel a keresztény Európa országai és a világ államai közötti békés együttműködés megszervezését célzó jogállam-szervezési és nemzetközi jogi gondolataikat. Ugyanakkor már felvetették mindennek az irracionális voltát és tarthatatlanságát, s az Oszmán Birodalommal kapcsolatos felvilágosultabb gondolkodást szorgalmazzák. Mindennek eredményeként voltak akik javasolták, hogy az Oszmán Birodalom is legyen a békés világszövetség, sőt az európai szövetség tagja. Ilyen gondolatokat fogalmaz meg például a világkereskedelmi érdekeket előtérbe helyező Crucé és az univerzális világvallás megteremtését szorgalmazó Comenius. Az „egység a sokféleségben” elvet valló Grotius megalkotta az államok közötti békés szövetségi politika alapelveit a háború és a béke jogáról szóló értekezésében. Locke pedig megfogalmazta a polgári állam belső és külső szervezésének föderalista alapelveit. Hangsúlyozta az állam és egyház szétválasztásának a szükségességét, és megalkotta a vallási türelem megvalósításának alapelvét.

Az európai szövetségi politikára a legnagyobb hatást kifejtő két gondolkodó, Sully és Saint-Pierre abbé az európai politikát mind a mai napig meghatározó föderalista és unionista irány elindítói közé sorolhatók. Sully az európai konföderációt a status quo felbontásával kívánta létrehozni, és Európának a népek (nagyobb nyelvek) szerinti felosztását és nemzetállamok létrehozását szorgalmazta a hatalmi egyensúly elvének érvényesítésével. Saint-Pierre a status quo és a jogállami szövetségi politika híve volt. Sully egyáltalán nem volt pacifista, nála nincs szó fegyverzetcsökkentésről vagy a hadsereg limitálásáról. Vele szemben Saint-Pierre igazi pacifista: a leszerelést és a haderő korlátozását hirdeti. Azáltal, hogy limitálja a haderőt és egyenlővé teszi a katonák számát minden országban, értelmetlenné teszi a háborút. A katonaságot csak védekezés céljából kívánja fenntartani jogsértés esetére. Sully a Habsburg Monarchia ellen politizál, és Franciaországnak vezető szerepet szán az európai szövetségben. Sőt egy nagy vállalkozás előkészítéséről van szó nála, melynek során az európai uralkodók felosztanák Európát 15 államra és megvalósítanák a békés európai egységet. Saint-Pierre a status quohoz tartván magát, a Habsburg császárok hatalmi túlkapásait egyenlő szavazati aránnyal kívánja közömbösíteni, mellyel minden országot egyenlővé tesz nemzetközi jogi szinten. Sully a monarchikus diplomáciai elvre épít, míg Saint-Pierre ennek a reformját javasolja. A Sully-Saint-Pierre dilemma nyomon követhető a következő századok gondolkodóinak eszmevilágában. Az első világháborút követően például voltak akik Saint-Pierre „örök béke” tervezetét a Népszövetség előfutárának tekintették. Ugyanakkor a Sully-féle megoldás is előkerült a nemzeti önrendelkezési jog gyakorlásában

Összességében tehát elmondható, hogy az európai szövetségi politika és a népjog eszméinek és intézményeinek a kialakulásában jelentős szerepet játszott az Oszmán Birodalom elleni védelmi szövetség megszervezésének a szükségessége, és az arról való népjogi gondolkodás fejlődése.

A harmadik fejezet azzal foglalkozik, hogy hogyan jelenik meg az oszmán kérdés elmélete a korabeli európai, s mindenekelőtt - az oszmánokkal fenntartott politikai és kereskedelmi kapcsolatokban különösen érdekelt - francia politikai gondolkodásban. Azt vizsgálja, hogy az oszmán társadalom valóságos viszonyaival találkozó források szerzői – utazó irodalom, követségek anyaga – hogyan mutatják be az oszmán társadalmat. Mennyiben befolyásolja például a “török a kereszténység örök ellensége” toposz az Oszmán Birodalomban utazókat és az ott diplomáciai szolgálatot teljesítőket. Milyen mélységig jutnak el a valóság feltárásában? Milyen információkat közvetítenek az oszmán társadalom ismerveinek a megfogalmazásához? Sikerül-e levenni a „sztereotípiák szemüvegét”?

A vizsgált anyag azt mutatja, hogy az Oszmán Birodalom erejének gyengülésével párhuzamosan feloldódik a kritikus távolságtartás kényszere. Az oszmán társadalomról érkező realisabb információk segítségével a „török kérdés” végül is történetfilozófiai problémává válik az európai politikai gondolkodásban a vallási tolerancia és az egyszemélyi hatalom ismerveinek a definiálása során. Ezt bizonyítják Bodin, Saint-Pierre Montesquieu és Voltaire abszolutizmusról, zsarnokságról és a katonai típusú államról való fejtegetései. A francia abszolutizmus ismerveit és kritikáját például az oszmán társadalommal való összehasonlítás során fogalmazzák meg.

A negyedik fejezet az európai hatalmaknak - és mindenekelőtt Franciaországnak - az Oszmán Birodalommal fennálló kereskedelmi és politikai kapcsolatai történetét mutatja be konstantinápolyi francia, angol és Habsburg birodalmi követi jelentések alapján. A fejezet - Bécs 1683. évi török ostromát a központba állítva - tárgyalja a Habsburg-Bourbon hatalmi vetélkedést és a diplomáciai kapcsolatokat. Egyúttal azt is vizsgálja, hogy hogyan hatott mindez az oszmán politikára. A vizsgált forrásanyagból világossá válik, hogy az európai hatalmak és az Oszmán Birodalom közötti politikai kapcsolatokban a politikai, hatalmi, kereskedelmi és gazdasági érdekek domináltak. Mindez presztízis politikával egészült ki. Ugyanakkor a mentalitás szintjén az egész európai társadalomban továbbra is ható toposz a francia politikai vezetést mindvégig egy sajátos színjátékra – „fél-diplomáciára” - készítette, mely által igyekezett elkendőzni az Oszmán Birodalommal fenntartott politikai kapcsolatokat.

A könyv azt tanúsítja, hogy a kora-újkorai európai szellemiség még keveréke volt a keresztény közösség középkori pax universalis-ának és a kereszties hadjárat eszméjének. Mindezt sajátosan színezte az önálló dinasztikus nemzetállamok közötti területkiterjesztő, hódító hatalmi versengés, mely az európai politikát jellemezte a “Respublica Christiana” gondolatkör felbomlása után. Az oszmán veszély továbbra is hozzájárult az európai egység gondolat fenntartásához, mivel a védelmi szövetség megszervezésére ösztönözte az európai uralkodókat és politikusokat. A feudális monarchikus hatalmi politika és a

gyarmatosítás első hulláma azonban nem tette lehetővé egy föderatív típusú tartós európai védelmi szövetség létrehozását. Az eredmény az lett, hogy a keresztény uralkodók közötti hatalmi harc során az egyre gyengülő Oszmán Birodalom fokozatosan beilleszkedett az európai politikai egyensúlyrendszerbe. A nemzetközi jog alapszabályait megfogalmazó európai egységtervek és örök békelettervek szerzői között pedig voltak akiknek sikerült mindezzel párhuzamosan a toposz és a negatív sztereotípiák szellemiségén túlmutató felvilágosultabb álláspontot megfogalmaznia az oszmán társadalommal kapcsolatban.

A helyzet fordítva is így volt: Oszmán szempontból nézve a keresztények keresztes hadjáratait a 15-16. században a keresztes hadjáratokéhoz hasonló szellemiséget tükröző oszmán hódító hadjáratok követték. Majd az oszmán politikusok a birodalom hanyatlása idején bekapcsolódtak az európai uralkodók közötti hatalmi harcokba. Az európai és az oszmán politikusok között azonban mind a két oldalról csak a valóságos érdekeket elkenőző "fél-diplomácia" volt lehetséges.

Európa és az Oszmán Birodalom 17. századi kapcsolataiból újdonságnak számító jelentős következtetés vonható le: az európai politikai gondolkodás az oszmánok elleni védekező harc megszervezésével foglalkozó európai egységtervekben a fennálló társadalmi viszonyok kritikájával, jogállam-szervezési és népjogi problémákkal, és a békés szövetségi politika jó intézményeinek a kialakításával foglalkozott. S mindebbe igyekezett belevonni az Oszmán Birodalmat is.

A könyv igen érdekes új eredményekkel gazdagítja az európai politikai és nemzetközi jogi gondolkodás történetét. S minden bizonnyal hasznos olvasmány azok számára, akik a 17. századi európai mentalitás iránt érdeklődnek.

Bóka Éva